

J. F. Heijbroek en Wouter Th. Kloek

Het straatje van Vermeer, een geschenk van H.W. A. Deterding

Het Rijksmuseum ontving in 1921 een wel zeer bijzonder kunstwerk ten geschenke, een schilderij van Johannes Vermeer (1632-1675), het *Gezicht op huizen in Delft*, beter bekend als *Het straatje* (afb. 1). Het toen, net als nu, wereldberoemde schilderij was een geschenk aan de Staat der Nederlanden van de in Amsterdam geboren maar in Londen woonachtige Henri W. A. Deterding, de man die de Koninklijke Petroleum Maatschappij groot had gemaakt.¹ De geschiedenis van de schenking van dit prachtige schilderij, dat in zijn ingetogenheid een rijk scala van emoties weet op te roepen, is tamelijk onbekend maar niettemin eveneens rijk aan emoties. *Het straatje*, dat in 1800 gekocht was door Pieter van Winter, had sinds een eeuw deel uitgemaakt van de befaamde collectie Six (afb. 2) en nam daarin de tweede plaats in. Het topstuk was immers het nog beroemdere *Portret van burgemeester Jan Six* door Rembrandt. Deze twee schilderijen vertegenwoordigden als het ware de twee delen waaruit de verzameling was opgebouwd: de familieportretten van het geslacht Six en het deel van de kunstverzameling van Pieter van Winter, dat Lucretia Johanna van Winter, gehuwd in 1822 met jonkheer Hendrik Six van Hillegom, in 1807 van haar vader had geërfd. De familie Six streefde er in die tijd naar de ca. 70 portretten bijeen te houden, terwijl de kunstcollectie over de verschillende leden van de familie was verdeeld. Delen van deze kunstcollectie kwamen successievelijk aan de

markt en, zoals uit het vervolg zal blijken, een belangrijk deel kreeg uiteindelijk een plaats in enkele Nederlandse musea.² Zo was in 1908 een ensemble van 39 schilderijen uit de collectie Jhr. P. H. Six van Vromade († 1905) door de Vereniging Rembrandt verworven en na een gecompliceerde transactie overgegaan aan de Staat der Nederlanden, ter plaatsing in het Rijksmuseum.³ Vermeers *Melkmeisje* was bij die gelegenheid in het Rijksmuseum gekomen.

Toen in 1919 Jhr. W. Six van Wimmenum overleed, bestond de nalatenschap uit zijn deel van de kunstcollectie en uit onroerend goed, maar liquide middelen waren er niet. Over deze erfenis moest ruim drie ton aan successierechten worden betaald, wat een onoverkomelijke hinderpaal vormde. Prof. dr. J. Six (afb. 3), de oudere broer van de overledene en diens erfgenaam, vatte toen het plan op *Het straatje* van Vermeer te verkopen en met de opbrengst niet alleen uit de financiële problemen te geraken maar tevens een fonds te vormen waarmee de familieportretten in een stichting konden worden ondergebracht.⁴ Het schilderij diende, zijns inziens, een miljoen gulden op te brengen. Zijn neef Jhr. J. W. Six van Vromade, die voor de helft eigenaar van de familieportretten was, zou, afhankelijk van de opbrengst, een jaargeld van 30.000 of liever 35.000 gulden krijgen. Prof. Six, hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, was in die tijd voor het Rijksmuseum

Afb. 1. Johannes Vermeer, *Gezicht op huizen in Delft*,
bekend als 'Het straatje'. Olieverf op doek,
54,3 × 44 cm.

Afb. 2. De schilderijenkamer van het pand Herengracht 511, het woonhuis van de familie Six, omstreeks 1914.

een goede bekende. In 1900 had hij, met zijn broer, twee altaarluiken, van Maerten van Heemskerck en Pieter Aertsen, die door hun vader waren gekocht op de veiling van Delfts stadsbezit in 1885, na diens overlijden aan het Rijksmuseum geschonken. In de tijd van de hier verhaalde geschiedenis was hij voorzitter van de Commissie van Toezicht van het Rijksmuseum en tevens was hij de eerste voorzitter van wat later de Commissie voor Fotoverkoop en vervolgens de Rijksmuseum Stichting zou worden. De verhouding tussen de familie en de Nederlandse overheid werd bepaald door de zich herhalende erfeniskwesties, waarbij de kunstverzameling de successierechten tot grote hoogte opstuwde. Onderhandelingen hierover hadden onder meer geresulteerd in een openstelling van de verzameling voor het publiek, die echter door de familie werd ervaren als een inbreuk op het privé-leven. Aanvankelijk hoopte professor Six de Neder-

landse overheid te interesseren voor de aankoop van *Het straatje* en voor de familie-stichting. Op 16 december 1919 bood hij bij een bezoek aan minister De Visser het schilderij aan. Hij stelde voor twee taxateurs te benoemen, namens het Rijk dr. F. Schmidt-Degener, toen nog directeur van het Museum Boymans te Rotterdam, en namens de familie Six dr. C. Hofstede de Groot, befaamd kunstkenner en verzamelaar. Professor Six zou een vierde van de overeengekomen koopprijs voor zijn rekening nemen.⁵ De partijen konden toen echter niet tot overeenstemming komen. Ook de pogingen om door bemiddeling van de Vereniging Rembrandt in dit opzicht iets voor het Nederlands kunstbezit te ondernemen liepen op niets uit.⁶

Als laatste redmiddel werd het schilderij ten slotte ter veiling aangeboden. In een aparte catalogus werd het uitvoerig beschreven en afgebeeld.⁷ De veiling vond plaats op

Afb. 3. Jhr. prof. dr. Jan Six (1857–1926).

12 april 1921 bij Frederik Muller & Cie te Amsterdam. De, overigens zeldzame, catalogus spreekt van de veiling van *La perle de la collection Six, connue sous le nom la 'Petite Rue' à Delft par Jan Vermeer de Delft*. De gehele kunstminnende wereld moet daarbij aanwezig zijn geweest, al waren er, zoals veilinghouder Anton Mensing al snel had opgemerkt, weinig potentiële kopers. De kunstmarkt was door de recessie in Amerika ingezakt; bij herhaling al waren hoge verwachtingen bij veilingen niet bewaarheid geworden. Nadat het schilderij uit zijn gecapitonneerde kist was genomen en aan de aanwezigen was getoond, werd het ingezet op één miljoen, de prijs die Six in gedachten had. Toen Mensing bemerkte dat een bod uitbleef, werd opnieuw ingezet, dit maal op vijf ton. Nu bleken wel enige gegadigden een bod te willen uitbrengen. Toen het bieden tenslotte stakte bij f 680.000,- bleek het aan tafel te zijn 'gekocht' en algemeen werd aangenomen dat veilinghouder Mensing zich de eigenaar van het stuk kon noemen.⁸ In feite was het schilderij onverkocht gebleven; de familie

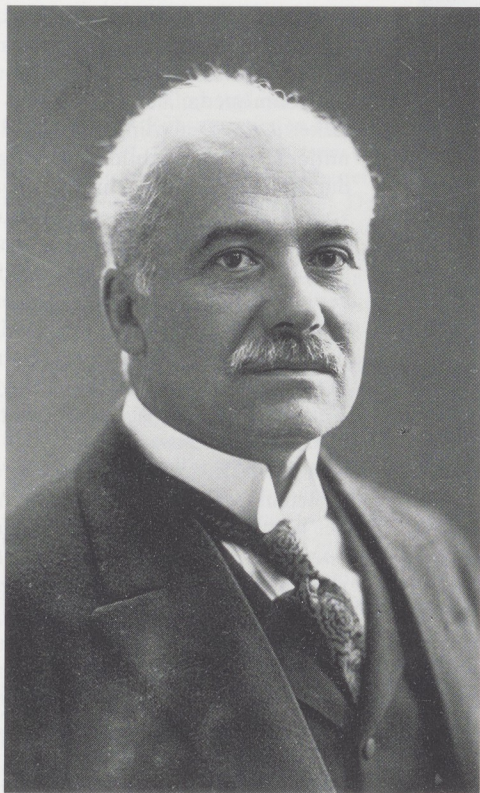
had er, naar we mogen aannemen, geen enkele behoefte aan deze teleurstelling openbaar te maken. Wel was voor de betrokkenen, met name professor Six, de Nederlandse musea, onduidelijke geïnteresseerden uit Amerika, de vertegenwoordigers van het Parijse Louvre en mogelijk ook al voor Deterding, de marktwaarde van het schilderij bij benadering bepaald.

Het volgende bedrijf in dit merkwaardige drama moet destijds door vele Nederlandse kunstminnaars met toegeknepen keel zijn gevolgd en is merkwaardigerwijs geheel uit de geschiedschrijving van *Het straatje* verdwenen.⁹ Het Louvre vroeg en kreeg het kleine meesterwerk voor acht dagen in bruikleen om door middel van een campagne, opgezet door *Les amis du Louvre* de benodigde gelden voor deze aanwinst te verkrijgen. Het stuk moest voor de Fransen f 725.000,- kosten.¹⁰ Er ontbrandde in de Franse pers een pennestrijd of zo'n hoog bedrag voor een schilderij moest worden uitgegeven en of, als er zo'n bedrag werd uitgegeven, dit wel moest worden besteed aan een niet-Frans kunstwerk. De Eerste Wereldoorlog lag nog vers in het geheugen. Moesten de Fransen dit *Straatje* voor zoveel geld kopen, waar in het noorden nog zoveel straten in puin lagen? En als dan zo nodig een schilderij gekocht moest worden, dan zou men toch eerder aan een 'geallieerd' dan aan een 'neutraal' kunstwerk willen denken. Aan de andere kant was Vermeer, voor wie Thoré-Bürger zo'n gepassioneerd pleitbezorger was geweest, een Franse ontdekking. In datzelfde voorjaar van 1921 vond in het Jeu de Paume te Parijs de beroemde *Exposition hollandaise* plaats, waar voor Vermeers *Gezicht op Delft* een ereplaats was ingeruimd. Hoe belangrijk Vermeer voor een bepaald deel van het Franse publiek was, kan worden afgemeten aan de vermaarde aan het *Gezicht op Delft* gewijde passages in *A la recherche du temps perdu* van Marcel Proust. Proust laat de schrijver Bergotte sterven voor het *Gezicht op Delft* tijdens diens afweging van het eigen schrijverschap tegen *la précieuse matière du tout petit pan de mur jaune* in Vermeers schilderij.¹¹

De fondsenwerving verliep in Parijs echter

Afb. 4. Henri W. A. Deterding (1866–1939), de schenker van 'Het straatje' van Vermeer.

Afb. 5 (onder). Enkele leden van het tweede kabinet Gerbrandy, Londen 1945; v.l.n.r. Michiels van Verduynen, Van Kleffens, Van Lidi de Jeude, Van Mook en Furstner. Detail van een tekening door Cor Visser.

niet goed. Aan Six werd gevraagd of het schilderij niet een half jaar in bruikleen kon blijven, hetgeen door deze, die zo geen einde zag komen aan zijn financiële zorgen, werd geweigerd. Op 4 juli keerde het naar Holland terug, naar de kluis bij de familie Six.

Er werden nieuwe plannen gesmeed. De Amsterdamse kunsthandelaar Jacques Goudstikker opperde het schilderij in München aan te bieden, waar men wel van zins was het in te ruilen voor andere schilderijen. En er was een handelaar in de Kalverstraat die een Amerikaanse koper wist ...

Het moet op dat moment zijn geweest dat Henri Deterding (afb. 4) zich actief met het spel ging bemoeien. Een bijzonder aantrekkelijk maar helaas niet erg accuraat verslag daarvan is opgenomen in het eerste deel van de *Belevenissen* van mr. E. N. van Kleffens.¹² Deze verbleef in 1921 in Londen en was daar verbonden aan de Koninklijke Petroleum Maatschappij als stagiair bij het secretariaat van Henri Deterding. In juli van dat jaar riep Deterding hem bij zich voor een uitzonderlijke missie.¹³ Deterding, die in dat jaar zijn 25-jarig jubileum als directeur van de Koninklijke zou vieren en zich had voorgenomen de Nederlandse staat met een geschenk te vereren, zou gehoord hebben dat vertegenwoordigers van het Louvre op het punt stonden af te reizen naar Nederland om te proberen *Het straatje* van Vermeer te verwerven. Deterding wilde 'die lui' vóór zijn en verzocht de 26-jarige Van Kleffens (afb. 5) 'als de hazen' naar Amsterdam te reizen. Wat volgt is een mooi verslag van een reis vol gereedstaande Rolls-Royces, een open, éénmotorig tweedekkertje, een landing op een weiland bij Schiphol en personen die in het geheel niet voorbereid waren op het bezoek van de jonge jurist. Van Kleffens had Jhr. ir. B. W. F. van Riemsdijk, de hoofddirecteur van het Rijksmuseum (afb. 6), eens ontmoet en zijn plan was hém allereerst te bezoeken. Van Riemsdijk, 70 jaar oud, zat met zijn pantoffels aan in de avondzon de krant te lezen in de tuin van de villa bij het museum, destijds de directeurswoning en tegenwoordig directiegebouw. Hij wist dat Six op dat moment niet in het Amsterdamse pand aan de Amstel verbleef maar op het huis Jagtlust

Afb. 6. Jhr. ir. B. W. F. van Riemsdijk (1850–1942), geschilderd door Jaap Weijand in 1921. Olieverf op doek, 138,5 × 133,5 cm.

bij 's-Graveland. Per auto spoedden de beide heren zich daar naar toe maar bij aankomst bleek dat Six al naar bed was.¹⁴ Op hun bellen werd niet gereageerd. Uiteindelijk, toen Van Riemsdijk steentjes tegen het slaapkamerraam begon te gooien, zou Six zijn hoofd uit het raam hebben gestoken om 'Wat moet dat' te roepen. Volgens Van Kleffens gunde Six hen uiteindelijk het 'right of first refusal' en werd het schilderij voor f 680.000,- door Deterding gekocht. Het is het bedrag waarbij de veiling van het schilderij stakte en het is, zoals zal blijken, niet de koopsom.

Uit andere overlevering stamt het verhaal dat beide heren omstreeks half elf bij Jagtlust arriveerden en Six, die 'met de kippen op stok' ging, slechts na langdurig bellen wisten te wekken. Toen Van Riemsdijk hem vertelde dat er een koper was voor *Het straatje* was zijn reactie kort, 'Je weet de prijs', een miljoen gulden dus.

Hoe het ook zij, Van Kleffens toog de volgende dag naar Den Haag om zich te melden bij dr. J.Th. de Visser, minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen om hem van de bedoelingen van Deterding op de hoogte te brengen en om hem te bewegen Deterding *niet* te decoreren. Het antwoord van De Visser, predikant en behorende tot de Christelijk-Historische Unie, is te aardig om onvermeld te laten: *Over Nederlandse koninklijke onderscheidingen kan niet worden*

onderhandeld. In zijn *Belevenissen* vermeldt Van Kleffens vervolgens de gelukkige afloop: de aankoop van *Het straatje* door zijn opdrachtgever en het uitblijven van zo'n 'Museum-medaille'.

Zeker is dat Deterding aanvankelijk een half miljoen voor het schilderij heeft geboden en dat *Het straatje* op 12 juli 1921 werd gekocht voor f 625.000,-.¹⁵ Deterding schonk het aan de Staat der Nederlanden op voorwaarde dat het in het Rijksmuseum zou worden geplaatst (uitdrukkelijk niet in het Mauritshuis en met de mededeling dat hij het schilderij terugverlangde wanneer hij met een lintje zou worden bedeed). Op 13 juli was *Het straatje* in het Rijksmuseum te zien, naast het *Melkmeisje*.

Van Riemsdijk, die zich in 1921 terugtrok als directeur van het Rijksmuseum, meldde in het jaarverslag de aanwinst. *Waar er nagevoeg geen uitzicht meer was op het behoud van deze parel der Oud-Hollandsche schilderschool voor ons land, was hare aanbieding in haar volkomen onverwachtheid schier verbijsterend. De naam van den schenker, de heer H. W. A. Deterding, zal hiermede ten allen tijde aan de betekenis van Holland's grootste Museum verbonden blijven.*

Later deed Deterding nog enkele belangrijke schenkingen aan enige Nederlandse musea. In 1928 kocht hij op de veiling Six voor f 290.000,- het *Briefschrijfstertje* van Gerard ter Borch, nu voor het Mauritshuis. In 1934 bedacht hij het Mauritshuis nog eens met vier schilderijen, waaronder het *Oostereetstertje* van Jan Steen, dat hij in 1928 op de veiling Six had verworven. En in 1936 bestemde hij zeventien schilderijen voor het Rijksmuseum. Daaronder bevonden zich de *Visverkoopster* van Adriaen van Ostade en Aert van der Neers prachtige *Maanlandschap*, beide ook alweer uit de collectie Six afkomstig.¹⁶

Het Nederlandse publiek heeft zo een aantal fraaie meesterwerken aan Henri Deterding te danken, waaronder *Het straatje* toch wel de parel is.

Noten

- ¹ Zie over Henri W. A. Deterding o.a.: *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld. Nederlanders en hun werk*, Amsterdam 1938, pp. 348–349, en D. de Hoop Scheffer, 'Het Rijksmuseum en zijn begunstigers', *Bulletin van het Rijksmuseum* 6 (1958), pp. 97–98 (ook als bundel verschenen onder de titel *Het Rijksmuseum 1808–1958*). Deterding was sedert 1920 *Honorary Knight Commander of the Most Excellent Order of the British Empire*. Het predikaat *Sir*, dat vaak voor zijn naam wordt geplaatst, was daaraan echter niet verbonden.
- ² Al in 1851 was het Rijksmuseum eigenaar geworden van het beroemde *Huwelijksportret* van Frans Hals (A 133). Naast de verderop in deze bijdrage genoemde schilderijen zijn ook twee werken van Rembrandt, na enige omzwervingen, aan het Rijksmuseum gekomen, de grisaille *Jozef vertelt zijn dromen* (A 3477) in 1946 en de schets *Ephraïm Bueno* (A 3982) in 1948.
- ³ Zie J. F. Heijbroek, 'De Vereniging Rembrandt en het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 31 (1983), pp. 164–170.
- ⁴ Uitermate nuttig voor dit artikel was de documentatie over *Het straatje van Vermeer* die door de familie Six bewaard wordt. Vooral de aantekeningen van Jonkvrouwe C. I. Six getiteld *Het Straatje van Vermeer en de Six Stichting* (12 pp.) waren zeer waardevol. De auteurs danken Jhr. J. Six voor de toestemming die hij hen gaf dit dossier in te zien.
- ⁵ Zie F. J. Duparc, *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed*, 's-Gravenhage 1975, pp. 200–201.
- ⁶ Notulenboek Dagelijks Bestuur van de Vereniging Rembrandt, 16 juli 1920. Het uitblijven van antwoorden op aanbiedingen van het schilderij aan de Nederlandse overheid en de soms botte weigeringen moeten Six tot wanhoop hebben gedreven. Bovendien zakte de kunstmarkt door de slechte conjunctuur in de Verenigde Staten in en Six had dan ook het gevoel dat hij door het eindeloos dralen tonnen gelds had verloren. Daarbij kwamen dan nog de tamelijk onheuse beschuldigingen van grote hebzucht in de Nederlandse pers, die Six uiteindelijk noopten in een ingezonden brief van zich af te bijten in *De Tribune* van 23 juni 1921, naar aanleiding van een bijdrage in dat blad van 14 juni 1921. Six' antwoord is samengevat in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 28 juni 1921, zie ook *Bibliografie der geschriften van Jhr. Dr. Jan Six*, Amsterdam 1933, p. 146.
- ⁷ Veilingcatalogus *La perle de la collection Six connue sous le nom la 'Petite Rue' à Delft par Jan Vermeer de Delft*, Amsterdam (Frederik Muller & Cie) 12 april 1921. Merkwaardig genoeg ontbrak deze veilingcatalogus tot voor kort in de bibliotheek van het Rijksmuseum.
- ⁸ Een verslag van de veiling schreef M. D. Henkel onder het pseudoniem Batavus. Het is gepubliceerd in *Der Kunstwanderer* 3 (1921), p. 345.
- ⁹ Noch in A. Blankert, *Vermeer of Delft. Complete edition of the paintings*, Oxford z.j., p. 158, nr. 9, noch in A. Blankert, J. M. Montias en G. Aillaud, *Vermeer* [Amsterdam 1987], pp. 177–178, nr. 9, wordt de hier behandelde kwestie ter sprake gebracht.
- ¹⁰ Ook in Frankrijk had, zoals te verwachten, de veiling de aandacht getrokken. De veiling was geadverteerd in de *Gazette de l'Hôtel Drouot* (29 januari 1921) en na de veiling was het schilderij in hetzelfde blad met afbeelding op de voorpagina gereproduceerd (16 april 1921). Zie ook: 'Rapport administratif de Mr. L. Henraux', in: *Annuaire de la Société des Amis du Louvre* 1922, pp. 23–32.
- ¹¹ Deze passage werd in januari 1923 in het 'Hommage à Marcel Proust' in de *Nouvelle Revue Française* voor het eerst gepubliceerd.
- ¹² E. N. van Kleffens, *Belevenissen 1894–1900*, deel I, Alphen a/d Rijn 1980, pp. 169–173. Dit relaas was eerder gepubliceerd onder de titel 'Het straatje van Vermeer' in: *De Zonnewijzer. Korte weergave van een paar niet-politieke voorvallen uit vroeger en later tijd door E. N. van Kleffens aan een aantal zijner vrienden gezonden als Kerstgroet in 1970 met zijn beste herinneringen en wensen*, z.p. [1970], pp. 9–16.
- ¹³ Van Kleffens spreekt van juni. Het is, zoals zal blijken, voorgevallen op 11 juli.
- ¹⁴ Brief van mevrouw Six van Hillegom-Bosch Reitz aan haar zoon Jhr. P. J. Six te Genua, d.d. 15 juli 1921: *Maandag avond om half elf kwam de Heer van Riemsdijk met een auto om te vragen of Papa de Vermeer wilde afstaan aan iemand, die zijn jubileum vierde en bij die gelegenheid de Vermeer wilde geven aan het Nederlandsche volk*.
- ¹⁵ Het uiteindelijke bedrag was slechts aan Deterding en Six en zijn kinderen bekend. Duparc, *op.cit.* (noot 5), p. 200 schrijft dat dr. F. C. Gerretson voor Deterding bemiddelde.
- ¹⁶ Het overige deel van deze schenking is vaak wat kleinerend bejegend. Toch bevonden zich daaronder nog de mooie kleine Avercamp (A 3247) en enkele niet-Nederlandse schilderijen, waarbij de twee 'goede' Guardi's (A 3251 en A 3252) in het oog vallen.